

УДК 821.161.1.09-31

КСЕНЯ КОВАЛЕНКО

(Полтава)

ТИПИ НАРАТОРІВ І ВИДИ НАРАЦІЇ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ А.П. ЧЕХОВА («МОЄ ЖИТТЯ», «РОЗПОВІДЬ НЕВІДОМОЇ ЛЮДИНИ»)

Ключові слова: наратологія, наратор, нарація, наративні структури.

Проблеми, які цікавлять та досліджуються наратологами в літературознавстві, є досить актуальними та суперечливими, оскільки теорія оповіді нова й менш обґрунтована наука. На сучасному розвитку сутність поняття наратології, нарації, наратора є не повністю досліджуваним. Науковців, літературознавців, наратологів цікавлять питання становлення, історичний розвиток, розквіт нової дисципліни та теорії як у зарубіжному літературознавстві, так і в українському. На цьому етапі розвитку та становлення є чимало монографій, наукових збірників, дисертацій, присвячених саме проблематиці наратології як теорії оповіді. Серед них можна відмітити такі: Капленко О.М. «Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ ст.» (2005), Сірук В.Г. «Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ ст. (типологія та внутрішньотекстові моделі)» (2003), Ткачук О.М. «Наратологічний словник» (2002), Бехта І.А. «Дискурс наратора у англomовній прозі» (2004), Шмід В. «Наратологія» (2003), Руденко М.І. «Наративна типологія художньої прози М. Хвильового» (2004), Легкий М.З. «Форми художнього викладу в малій прозі І. Франка» (1997) та інші. Проте повного висвітлення проблема становлення й розвитку наратології у працях науковців та літературних критиків не знайшла.

Наратологія – це розділ літературознавства, що почав формуватись наприкінці 60-х років ХХ ст. у результаті перегляду структуралістської доктрини з позицій комунікативних уявлень про природу мистецтва. Предметом вивчення наратології є природа, форма і функціонування наратива. У вузькому значенні наратологія фокусує увагу на можливих співвідношеннях між розповіддю і наративним текстом, наратуванням і наративним текстом, розповіддю і наратуванням. Зокрема вона досліджує проблеми часу, способу й голосу. У теорії наратології актуальним є також дослідження певних наративів за допомогою моделей, розроблених так званою наративістикою (Жерард Жено) [1].

Згідно із сучасними наратологічними теоріями, художній твір передбачає сюжет, тому в ньому означено формальну структуру оповіді, що розкриває спосіб подання та розподілу оповідних подій, власне хронологічного й ахронологічного викладу фактів, ситуацій. У наратології йдеться також про способи подавання цієї формальної структури в межах прямого чи опосередкованого діалогу письменника й читача.

Є два види наративних структур – лінійні та нелінійні. Лінійні прозові тексти – це ті, у яких подієвість моделюється лінійно, тобто розгортається з минулого через теперішнє в майбутнє при можливих ретроспекціях і характеризується наявністю іманентної логіки. Наратор при цьому відіграє головну роль – йому відомий фінал, який фіксується на родієвому рівні. Характерними для цього типу структури є наявність історії; присутність фіналу. Другий тип нара-

тивної структури – лінійна будова художнього тексту, але з відсутнім фіналом. Третій тип наративної структури – лінійна розповідь, що ґрунтується не так на зовнішніх подіях, як на внутрішніх почуттях героя і називається психологічною.

Другий вид становлять нелінійні тексти, у яких сюжет не збігається з фавбулою, однак присутні причинно-наслідкові зв'язки, а також фінал на родієвому і розповідному рівнях. До нелінійних художніх текстів належать також психологічні, якщо в них простежується рух почуттів. Лінійні художні тексти мають певні особливості: фіксоване буття, послідовність у зображенні подій, їхня лінійність, незворотність, імовірність, фінальність, фіксований час, оповідь або розповідь ведеться переважно в минулому часі. До традиційних наративних структур належать і нелінійні художні тексти в сенсі сюжетних, які характеризуються фіксованим буттям, але непослідовністю у зображенні подій.

Нетрадиційні наративні структури – це тексти, у яких подія втрачає свою об'єктивність, реальний статус [6, с. 48; 53; 69].

Поняття наратора ототожнюють із поняттям оповідача, розповідача чи повістяря, оскільки це є фіктивна особа, створена автором чи письменником. У теорії розповіді розрізняють два типи нараторів: явний (експліцитний) та неявний (імпліцитний). Наратор формує об'єкт розповіді, художній світ, може дистанціюватися від оповіді, персонажів. Наратор може набувати ролі протагоніста, бути важливим персонажем, другорядною особою, простим спостерігачем [7].

Наратор подеколи виконує функцію важливого для твору самостійного персонажа, може бути й пасивним слухачем або позбавлятися статусу літературного героя. Розповідач у художньому творі може експлікуватися в ролі суб'єкта, який посідає центральне місце в наративі, та суб'єкта, який сам структурує твір. У необмеженій всеохоплюючій перспективі наратор перебуває поза художнім хронотопом; у концентрованій перспективі розповідь ведеться з чиеїсь точки зору.

Оповідач (розповідач) відмежований від прихованого автора, який нічого не розповідає, хоча вважається відповідальним за вибір, розподіл, компонування зображуваних подій, виводиться з цілого тексту, а не відіграє ролі оповідача.

На сучасному етапі розвитку літературознавства існує два типи наративної форми: наратор у першій особі, тобто «я»-нарація, та розповідач у третій особі, тобто об'єктивний показ. Літературознавці вводять поняття «позиція олімпійця», коли письменник від імені третьої особи розповідає про колізії, де він присутній як персонаж. Нарація, застосована у кількох значеннях, указує передусім на оповідь, що почергово розкриває одну або кілька подій, виявляє її відмінність від опису та коментарю. Нарацію вважають засадничим принципом епічних творів, застосовуваним у формі третьої особи або залежним від форми першої особи. Нарація використовується здебільшого в епічних творах, виражається нейтральною лексикою у формі третьої особи та емоційно забарвленими словами за наявності форми першої особи. У літературознавстві та наратології слід розрізняти два типи оповіді: об'єктивізована розповідь від 3-ої особи розмежовується залежно від присутності чи відсутності наратора в структурі наратива та суб'єктивізоване розгортання наратива є центральною точкою зору наратора.

За визначенням В. Шміда, наратор – адресант фіктивної наративної комунікації. Поняття є досить поширеним, його ототожнюють з розповідачем чи оповідачем. Наратор констатується в тексті і сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб'єкт, неминуче наділений певними антропоморфними ри-

сами мислення та мови. В. Шмід визначив основні риси наратора: всезнання та всюдисущість, здатність проникнути у найбільш потаємні закутки свідомості персонажів, наявність певної точки зору на події та ситуації [8, с. 64-65].

За визначенням М. Легкого, наратор – мовно-стилістичний епіцентр викладу. Наратор – особа фіктивна, вигадана автором, похідна від його свідомості [3, с. 10].

За Н. Фрідманом можна простежити таку типологію: авторське всезнайство – з продуктивним використанням 1-ої особи; нейтральне всезнайство – авторське невтручання з використанням 3-ої особи; наратор-очевидець; наратор-персонаж; колективний наратор; одиничний наратор; драматичний наратор – зовнішній опис персонажів; ракурс [2, с. 12].

Аукторіальний наратор перебуває поза світом нарації, він стоїть понад цим світом. Це всезнаючий і повсюдний наратор. Аукторіальними можуть бути два типи нарації: там, де aukтор виступає як чистий оповідач, об'єктивно незалежний від описуваних ним подій, і не є дійовою особою розповідної історії (гетеродієгетичний наратор), і там, де aukтор виконує подвійну функцію: оповідача і дійової особи, учасника подій, що відбуваються у фіктивному, вигаданому світі художнього твору (гомодієгетичний наратор).

Персональний наратор – персонажна наративна ситуація, першоособовий наратив. Наратор використовує ролі кореспондента, спостерігача, свідка.

Персоніфікований наратор, тобто названий певним іменем, виступає у формі «він», проте у читача створюється враження, що це один із персонажів твору [7, с. 83].

Ж. Женнет запропонував таку класифікацію нараторів залежно від ситуацій, у яких вони перебувають: гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації – розповідається історія, у якій він не виконує функцій персонажа; гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації – оповідач другого ступеня, котрий розповідає історії, у яких, як правило, відсутній; гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації – розказує власну історію, у якій він фігурує як персонаж; гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації – оповідь другого ступеня, що розповідає власну історію [8]. Основними рисами наратора є обізнаність, всюдисущість, самосвідомість.

У повістях А.П. Чехова використовуються різні форми та види нарації, які привертала увагу дослідників.

О.П. Чудаков виокремлює у повістствванні Чехова суб'єктивні та об'єктивні рівні, не розділяючи поняття «оповідач» і «розповідач». Дослідник проаналізував твори від 1-ої особи (гомодієгетична розповідь) та твори від 3-ої особи (гетеродієгетична). О.П. Чудаков відносить до оповідань від першої особи такі твори, де події розповідаються оповідачем, котрий говорить про себе як про реальну людину і є головним діячем оповідання. До оповідань від 3-ої особи належать ті оповідання, де розповідач є вигаданою особою, від імені якої ведеться розповідь про події та людей. О.П. Чудаков дослідив різні види й типи нарації в оповіданнях митця раннього та пізнього періодів творчості. Він виділяє два рівні оповіді: суб'єктивний та об'єктивний.

Дослідниця О.М. Моргульова виділила такі форми авторського вираження: пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова, авторська нарація. У творах А.П. Чехова вагоме місце відводиться двом основним типам оповіді: суб'єктивній оповіді (нарація ведеться від розповідача, оповідача-спостерігача), об'єктивній або нейтральній оповіді, пов'язаній з образом автора. Незважаючи

на інтерес дослідників до наративної структури чеховських повістей, залишається ще чимало лакун у цій темі.

Актуальність статті зумовлена потребою розширення досліджень наратологічних аспектів у творчості А.П. Чехова. Метою роботи є розкриття наратологічних аспектів творчості митця на прикладі повістей «Мое життя» та «Розповідь невідомої людини».

Повісті «Мое життя» та «Розповідь невідомої людини», написані наприкінці XIX століття, знаменують зрілий етап творчості письменника, тобто перехід від малих епічних жанрів до середніх. Основну увагу письменник приділяє емоційній та духовній атмосфері, у якій розкриваються характерні риси персонажів. Наративну будову повісті «Мое життя» (1896) визначає розповідь молодого чоловіка про події зі свого життя. На початку твору розгортається основний конфлікт – боротьба людини за власне ество, за внутрішнє «я» і за право залишатися вірним своїм ідеалам. Наративну структуру твору утворюють переживання, спомини та емоції головного персонажа. Точки зору автора й оповідача є зближеними. Оповідач змальовує картини життя головного персонажа, стаючи на його позицію. У повісті простежується тотожність точок зору героя та автора в окремих аспектах (пошук власного «я», смислу існування, розрив із мертвим середовищем тощо). У повісті «Мое життя» можна простежити, за класифікацією Ж. Женнета, гомодієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації, де головний персонаж розповідає власну історію і діє як головна особа твору. За типологією нараторів Н. Фрідмана, головний персонаж твору виступає як наратор-персонаж. Персонаж повісті «Мое життя» Мисаїл Полознев є аукторіальним наратором, оскільки у творі є головною дійовою особою та всезнаючим оповідачем. А.П. Чехов використав у повісті оповідь від першої особи, тобто «я»-нарацію (суб'єктивну оповідь). У творі використовуються діалоги, вставні епізоди, думки персонажів, що також є головними чинниками наративної будови. Структура повісті сприяє розкриттю глибини почуттів героя, його внутрішнього стану. Використання різних форм нарації – поєднання різних точок зору, прийом паралельної оповіді – сприяє розкриттю смислу життя персонажа.

Сюжетну основу твору «Розповідь невідомої людини» (1892) складають життєві перипетії «невідомої людини» – лакея Степана, котрий прийшов на службу до чиновника не під своїм ім'ям. Наративну структуру твору визначає розповідь-монолог молодого чоловіка про події свого життя, про службу в Орлова від початку і до кінця. З метою розкриття життєвої драми персонажа автор подає різні наративні конструкції: на початку повісті персонаж удається до обману, видає себе за іншу людину, герой відчуває себе мрійником, у кінці твору він залишається наодинці зі своїми проблемами. Основну колізію твору автор ускладнює виявленням «я-справжнього» і «я-вигаданого», «я-автора» і «я-героя». У повісті А.П. Чехова поєднано об'єктивний та суб'єктивний типи оповіді. Для суб'єктивної оповіді характерним є те, що події викладає розповідач, котрий є головним персонажем твору і реальною людиною. Об'єктивна оповідь повісті виявляється у висловлюваннях інших персонажів, котрі є фоном для розкриття характеру головного героя. У повісті домінує оповідь від першої особи, тобто суб'єктивна. Головний персонаж є водночас і наратором-персонажем, і наратором-очевидцем.

Отже, повісті «Мое життя» та «Розповідь невідомої людини» А.П. Чехова розкривають життєві драми персонажів – Мисаїла Полознева та лакея Степана. У повістях автор максимально наближається до наратора, він ніби сам стає

головною особою творів. У творах вживаються різні форми нарації – діалоги, прийоми паралельної оповіді, поєднання різних точок зору та ін. У повістях А.П. Чехова переважає суб'єктивна оповідь, тобто «я»-нарація та аукторіальний і персональний наратори, коли оповідач виконує функцію дійової особи розповіданої історії чи очевидця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
2. Капленко О. М. Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. М. Капленко. – К., 2005. – 20 с.
3. Легкий М. З. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Микола Зіновійович Легкий. – Львів, 1997. – 17 с.
4. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ ст. у дзеркалі нараторології / Л. В. Мацевко-Бекерська. – Л. : Сплайн, 2008. – 334 с.
5. Руденко М. І. Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / М. І. Руденко. – К., 2004. – 20 с.
6. Сірук В. Г. Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років ХХ століття (типологія та внутрішньотекстові моделі) : дис. канд. філолог. наук : 10.01.06 / В. Г. Сірук. – К., 2003. – 200 с.
7. Ткачук О. М. Нараторологічний словник / О. М. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
8. Шмид В. Нараторологія / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

КСЕНЯ КОВАЛЕНКО

ТИПЫ НАРРАТОРОВ И ВИДЫ НАРРАЦИИ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.П. ЧЕХОВА («МОЯ ЖИЗНЬ», «РАССКАЗ НЕИЗВЕСТНОГО ЧЕЛОВЕКА»)

В статье рассматриваются виды и типы наррации и нарраторов. Особое внимание уделено понятию нарратора в литературоведческом аспекте, анализу разных характеристик и классификаций нарратора как основного объекта нарратологии. Автор рассматривает виды нарратора и типы наррации в повестях «Моя жизнь» и «Рассказ неизвестного человека» А. Чехова.

Ключевые слова: нарратология, нарратор, наррация, нарративные структуры.

KSENYA KOVALENKO

TYPES OF NARRATORS AND NARRATIONS OF PROSAIC WORKS BY A. CHEKHOV («MY LIFE», «A STORY OF UNKNOWN MAN»)

The article is devoted to the types of narrators and narrations. Much attention is paid to the notion of the narrator in the literary aspect, analysis of different characteristics and classifications of story-teller as the main object of narratology. The author focuses the attention on the types of narrators and narrations in the stories «My life» and «A story of unknown man» by A. Chekhov.

Key words: narratology, narrator, narration, narrative structures.

Одержано 29.12.2011 р.